

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ШЕКСПІРІВСЬКОЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОВІСТІ «О, ВЕНЕЦІЄ!..» БОРИСА ФІНКЕЛЬШТЕЙНА

Дмитро Дроздовський

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу зарубіжних і слов'янських літератур

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка

Національної академії наук України

ORCID ID 0000-0002-2838-6086

Scopus Author ID 55308274400

Web of Science Researcher ID ABR-5146-2022

drozdovskyi@ukr.net

Ключові слова:

шекспірівський дискурс, Борис Фінкельштейн, «Венеційський купець», метамодернізм, автентичність.

У статті досліджено вияви шекспірівської інтертекстуальності в повісті «О, Венеціє!..» сучасного українського письменника Б.Фінкельштейна. Проаналізовано особливості художньої репрезентації головного персонажа Шломо в контексті специфіки його фаху й належності до юдейської релігії. Визначено форми трансформації сюжетної лінії в повісті, зокрема проаналізовано сюжетні зміни стосовно претексту твору – п'єси «Венеційський купець» В. Шекспіра. З погляду юдейської релігійної традиції визначено світоглядні настанови Шломо (шекспірівського Шейлока), обґрунтовано вимоги персонажа щодо повернення позики, інтерпретовано відмову від мотиву жорстокості, який експлуатовано в шекспірівському творі й від якого відмовляється сучасний автор. Досліджено індивідуальну авторську модель щодо взаємодії історичного матеріалу й художньої вигадки в літературному творі. Окреслено феноменологічні аспекти творчості українського письменника й запропоновано розглядати повість «О, Венеціє!..» в парадигмі підходів нового історизму, який детерміновано авторським намаганням реконструювати історію власного роду й відобразити цю модель альтернативної історії в аналізованій повісті. Схарактеризовано філософські особливості письменницької стратегії Б. Фінкельштейна, які визначили ідейно-мотивну та сюжетну специфіку повісті «О, Венеціє!..», що є виявом постпостмодерної шекспірівської інтертекстуальності. У творі акцентовано на єврейському компоненті, що визначає моделі поведінки та форми інтеракції між персонажами. Визначено, що український шекспірівський дискурс доповнюється і в ХХІ столітті, виявляючи світоглядні риси нової культурної історичної ситуації. У статті спробу ревізії історичного матеріалу й реконструкцію образу Шломо проаналізовано в контексті метамодерністської естетики. Визначено концепт автентичності як ключовий у повісті «О, Венеціє!..», що суголосно з епістемологічною основою метамодернізму як напрямку літератури.

REPRESENTATION OF SHAKESPEAREAN INTERTEXTUALITY IN BORYS FYNKELSHTEYN'S "O VENICE...!"

Dmytro Drozdovskyi

Candidate of Philological Sciences,

Academic Fellow of the Department of foreign and Slavic Literatures

Shevchenko Institute of Literature

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Key words: *Shakespearean discourse, Borys Fynkelshteyn, «The Merchant of Venice», metamodernism, authenticity.*

In the article, the author has examined the manifestations of Shakespearean intertextuality in B. Fynkelshteyn's «O Venice!...». The features of the literary representation of the main character Shlomo are analyzed in the context of the specifics of his profession and belonging to the Jewish religion. The forms of transformation of the story plot are discussed, in particular, these changes are analyzed in relation to the pretext drama – the play «The Merchant of Venice» by W. Shakespeare. From the point of view of the Jewish religious tradition, the worldview guidelines of Shlomo (Shakespeare's Shylock) are outlined, the character's demands regarding the return of the loan are substantiated, and the rejection of the motif of cruelty that was exploited in the original Shakespearean work and that is rejected by the contemporary author, is discussed. The individual author's model regarding the interaction of historical material and fiction in a literary work is studied. The phenomenological aspects of the work of the Ukrainian writer are outlined and it is proposed to consider the story «O Venice!...» in the paradigm of approaches of new historicism that is determined by the author's effort to reconstruct the history of his own family history and reflect this model of alternative history in the analyzed story. The philosophical features of B. Fynkelshteyn's writing strategy are characterized that determined the motif and plot specifics of the story that is a manifestation of post-postmodern Shakespearean intertextuality. In the article, that author has emphasized the Jewish component that determines the patterns of behaviour and forms of interaction between the characters. It is stressed that the Ukrainian Shakespearean discourse is developed in the 21st century, revealing the worldview features of a new cultural and historical situation. The author has analyzed the author's attempt to revise the historical material and reconstruct Shlomo's image in the context of metamodern aesthetics. The concept of authenticity is defined as the key one in Fynkelshteyn's «O Venice!...» that is consistent with the epistemological basis of metamodernism as a new direction of literature.

Вступ. Повість «О, Венеція...!» (у 2023 р. у лондонському видавництві «Waterloo Press» опубліковано англomовний переклад твору) сучасного українського письменника Бориса Фінкельштейна пропонує читачам приклад конструювання альтернативної історії, яка ревізує сформовану століттями рецепцію щодо п'єси «Венеційський купець» В. Шекспіра. Автор у повісті вдається до використання художніх прийомів і підходів, які кореспондують із метамодерністськими настановами (Vermeulen T., Van Den Akker R., 2010), прагнучи дошукатися *автентичності* й історичної *достовірності*.

Письменник стверджує, що його версія не може вважатися єдиноможливою. Б. Фінкельштейн, використовуючи історичні архіви бібліотеки у Венеції (Фінкельштейн, 2023: 276), знайшов

матеріали про власного далекого родича, сефарда, який у ті часи працював лихварем у Венеції. Б. Фінкельштейн створює авторську історію, у якій репрезентує історію тогочасної доби, пояснюючи поведінку й психологію Шломо, головного персонажа повісті. Саме Шломо – можливий прототип Шейлока у вже згаданій комедії В. Шекспіра.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження є повість «О, Венеція...!» Б. Фінкельштейна. У статті використано методи структурно-семіотичного, герменевтичного й компаративістичного аналізу на основі форм інтертекстуальної взаємодії.

В аналізованій повісті письменник створює оригінальну модель шекспірівського інтертексту, розкриваючи психологію та професійні обов'язки

лихваря Шломо (варіант Шекспірового Шейлока з «Венеційського купця»). Йдеться не про постмодерну гру, яка показує різні вияви інтертекстуальних реляцій на горизонтальній площині, а прагнення реконструювати й осмислити через літературний матеріал історичний період, у який спосіб досягаючи певної *достовірності*. Н. Овчаренко звертає увагу на те, що «взаємини факту й художньої вигадки – провідна тема історіографічної металітератури – є досить неоднозначними. Адже художній твір не є автономним і лінгвістичним конструктом, а завжди обумовлений складовими ширшого контексту: специфікою відносин у суспільстві, історією, ідеологією. Звідси виникає потреба досліджувати онтологічну природу та функціонування літератури, а також процеси, що творять та підтримують її існування» (Овчаренко, 2018: 47).

В аналізованій повісті Б. Фінкельштейн порушує питання про феноменологію художньої творчості, стратегію роботи письменника з історичним матеріалом. У дусі підходів нового історизму («new historicism» С. Грінблатта (Greenblatt, 1990)) автор поглиблює уявлення про добу Шейлока (Шломо), розкриваючи мотивацію вчинків і поведінку персонажа відповідно до юдейських релігійних настанов.

Результати та обговорення. Намагання дошукатися *достовірності* й історичної *автентичності* в зображенні персонажа, ставить повість у парадигму метамодерністських шукань сучасного літературного процесу, для якого важливим компонентом є осягнення буття, тобто онтології реальності. Саме в описі поведінки героя Шломо Б. Фінкельштейн максимально точний: «Шломо було багато років – близько вісімдесяти; він уже фізично змарнів і рідко встав із фотелю. <...>. Незважаючи на вік, Шломо нічого не забував, і надалі керував домом та справами, поступово залучаючи до цього онуків, правнуків та племінників. Втім, у них у роду всі жили довго.

124 роки тому його прадід Барух Халеві змушений був виїхати з Іспанії до Провансу, потім до Венеції, започаткувавши нову європейську гілку роду, а також розгалужену мережу міжнародної торгівлі. Барух прожив 92 роки; у 54 роки, вже у вигнанні, в нього народився син, теж Барух, майбутній батько Шломо. Шломо був третім сином. Згідно з давньою традицією ім'я Барух отримували лише найстарші сини. Але зараз саме Шломо став найстаршим у родині» (Фінкельштейн, 2023: 264).

Вважаємо, що в цьому творі важливі не постмодерністські техніки гри, а вже метамодерністські, які розкривають художню дійсність в поєднанні вигадки й достовірності. Неможливо достеменно розрізнити, де пролягає межа

між вигаданим, уявним і фактологічно точним, але важливо створювати альтернативні версії, відштовхуючись передусім від історичної конкретики, поданої в документах, які пропущені через авторську стратегію конструювання нарративу. Така стратегія підпорядкована прагненню реконструювати *автентичність*, що є визначальною категорією в метамодерністському дискурсі. «Дослідження автентичності у межах новітньої течії метамодернізму викликає особливий інтерес у період соціально-політичних трансформацій та мутування постмодерністських настроїв в світі. Автентичність є міждисциплінарним поняттям, яке досліджується у соціально-гуманітарних науках й має низку споріднених понять – самість, самоактуалізація, цілісна особистість та ін. Крім того, автентичність тісно пов'язана з іншими магистральними проблемами й питаннями філософії та психології особистості – ідентичністю, самореалізацією, сенсом життя, самовизначенням, самоідентифікацією. Всі ці процеси видозмінюються під впливом ідейного поля метамодерного культурно-філософського руху» (Манноков, 2023: 18).

У повісті «О, Венеціє!..» Б.Фінкельштейн порушує питання про нелінійність історії, про множинність інтерпретацій і про наявність автентичного джерела (реального прототипа), яке, зокрема, було формою інспірації для тогочасних письменників у створенні претекстового твору, який і став основою для численних інтерпретацій сюжету, який у «Венеційському купці» реалізував В. Шекспір.

Письменника цікавить співвідношення реалізму та художньої творчості в літературі та їхній вплив одне на одного. Письменник зауважує: «Ви прочитали мою версію подій, що відбувалися понад 400 років тому. Вона не гірша й не краща за будь-яку іншу, позаяк побудована на окремих фактах і безлічі здогадів, як це завжди буває з історичними подіями, віддаленими від нас тривалим періодом часу. Усі герої моєї повісті існували насправді. Усі ми пов'язані в людській спільноті, усі від Адама та Єви, але для багатьох моїх літературних героїв я є прямим нащадком, успадковував певні їхні генетичні риси, і тому краще розумію причини їх учинків, джерела почуттів та емоцій та основні правила поведінки. Вам, напевно, цікаві подальші долі героїв, їхніх родин та родів. Повідомляю те, що мені вдалося дізнатися більш менш точно: нідерландська гілка роду Халеві успішно розвивалася, провадила бізнес, брала участь у суспільно-релігійному житті протягом тривалого часу, в 1941–1945 роках була майже повністю знищена під час Голокосту» (Фінкельштейн, 2023: 276).

Метамодерністський характер побудови повісті в режимі авторського міфотворення, залучення

принципів нового історизму й водночас експлуатація стратегій конструювання альтернативної історії через герменевтичне осмислення художньої та історичної реальності, яка апіорі є лише однією з можливим форм репрезентації дійсності.

Повість розкриває ще й особливий у феноменологічному плані погляд на шекспірівський текст, який подано в єврейській релігійній парадигмі, що допомагає зрозуміти образ Шломо (Шейлока) як *Іншого*, котрого неможливо проінтерпретувати лише в ренесансній гуманістичній традиції шекспірівської доби. Для розуміння психології цього персонажа важливо вдатися до гебрейської старозавітної релігійної традиції. ««Я знаю лише про родину Фернандо та Девори», – відповів він. Вони одружилися і з того часу живуть щасливо, в любові та злагоді. У них уже шестеро дітей; Фернандо представляє нашу компанію на всьому узбережжі Далмації. Старшому онуку 18, він тут і, сподіваюся, з часом замінить мене. До речі, коли Фернандо повернувся, він мені все розповів. Я б не схвалив, якби знав наперед».

«Чому?, – Запитав Тев'є: Хіба не сказано, око за око ...? Та й підлість щодо беззахисної дівчини має бути покарана подвійно».

«То правда, – відповідав Шломо: – Але з віком розумієш, що забрати можна тільки те, що дав сам. Не ти дав життя цьому негіднику, не тобі його й забирати»» (Фінкельштейн, 2023: 274).

Оповідач у повісті «О, Венеціє...!» пропонує альтернативну історію: реальність розгортається паралельно до художнього світу, який у комедії «Венеційський купець» змалював В. Шекспір. Б. Фінкельштейн переносить акцент на історію Шломо, розкриваючи специфіку його роботи як лихваря, пояснюючи особливі стосунки, які виникають між персонажами, тим, що Шломо належав до єврейської спільноти, точніше, як наголошує автор, до сефардів, які були представлені на південних теренах Європи в той час. «Через два дні спливав термін кредиту, гроші не було повернуто, ба більше – промайнула чутка про загибель кораблів Анжело в несамовитому штормі.

Шломо негайно подав до суду на відшкодування збитків за рахунок застави. Анжело з друзями найняли адвоката й почали шантажувати Дожа, який керував судом:

«Віддати єврею родове гніздо – це все одно що вирізати в мене фунт живого м'яса разом із серцем», – так сказав Анжело під час суду. Суд відклали наступного дня, але ввечері посланець Дожа привів Шломо на зустріч із ним.

«Шломо», – сказав Маріно Трімани: «Звичайно, це шахрайство, але рішення буде проти тебе. Я нічого не зможу для тебе зробити, інакше вони спричинять громадське занепокоєння й це позначиться на твоїх одноплемінниках. Поїдь на

якийсь час, поки цієї історії не забудуть. Згодом повернешся». «Ні», – відповів Шломо: «Я не повернуся. Але якщо Республіка перестала підтримувати закон у фінансових відносинах, то, думаю, слід забути про кредит, який ви хотіли взяти у євреїв для розширення Арсеналу. За таких умов ніхто не дасть вам грошей»» (Фінкельштейн, 2023: 271).

Українською мовою вперше переклад «Венеційського купця» здійснив Іван Франко (завершено в 1912 р.). Найбільш драматичною й художньо-виразною в комедії Шекспіра є лінія Шейлока, єврей-лихваря, який позичив кошти Антонію, щоби той мав можливість одружитися з Порцією. Антонію не зміг повернути коштів і відповідно до підписаної угоди Шейлок мав повне право вирізати один фунт плоті з тіла Антонію.

Такий «кровожерливий» аспект комедії Шекспіра проходить через низку текстів, які стали претекстами, були написані в той самий час, що й комедія Вільяма Шекспіра (чи раніше), або ж стали інтертекстуальними явищами уже пізніших культурно-історичних періодів.

Український автор конструює образ Шейлока як образ *Іншого*. Психологію такого *Іншого* неможливо пояснити в парадигмі гуманістичних цінностей європейської культури. Шломо (Шейлок) – єврей, вихований в іншій культурній моделі. На його психологію накладаються два фактори: банкірський досвід, специфіка банківської справи пізньосередньовічної й ренесансної доби; єврейське виховання, яке позначене особливою культурно-релігійною традицією, принципові відмінною від європейсько-християнського гуманізму, сформованого в Європі в часи Ренесансу. З огляду на це письменник переінакшив традиційний погляд на Шейлока як носія кровожерливого світогляду і представника антигуманних традицій, зумовлених «дикою» прагматикою його справи. В поведінці персонажа реалізовано старозавітні моделі. Йдеться про стратегію «око за око», яка знаходить свою репрезентацію в лихварській діяльності: робота лихваря – це робота Бога, який дає, в нашому випадку Антонію, те, чого не можуть дати інші, щоби Антонію здобув стабільність і щастя, зміг одружитися, розплатитися з боргами тощо. Лихвар, по суті, є богом, який наділяє людей щастям, але те, що дарують боги, може бути реалізовано в людському світі в результаті ритуалу дарування, який у старозавітній релігійній системі є результатом обміну.

Так, Каїн і Авель приносять жертву Богам, концепт жертви широко представлений у парадигмі Старого завіту. По суті, шекспірівський Шейлок вимагає жертву за те, що дарує щастя іншим. Його поведінка зумовлена старозавітною логікою, в основі якої – принцип обміну, що виникає

в системі «жертва – Бог – дарування блага». Така жертва в релігійній парадигмі зазначеного явища є формою обміну, чинником задобрювання Бога, який у разі її прийняття наділяє людину щастям, здоров'ям, стабільністю тощо.

Наративна модель, яку пропонує в повісті Б. Фінкельштейна, оповідач, за своїми світоглядними параметрами нагадує метамодерністську. Йдеться про намагання знизити градус драматизму, який виникає в читацькій рецепції Шекспірового тексту. Головне для письменника – розкрити специфіку роботи євреї лихваря, показати той кодекс професійної етики, який був у Венеції в описані в повісті часи.

У передмові до видання Б. Фінкельштейн наголошує, що він намагався дати відповідь на запитання, як реалізується створення альтернативної історії, чи завжди історія має один інтерпретаційний вектор, чи можуть бути різні історичні наративи, які мають право на існування – утвердження в сприйнятті спільнотою одного, а не іншого наративу залежить панівного погляду на певну ситуацію. Теорія презентизму, яку пропонує Б. Фінкельштейн, утверджує читачів у думці, що історія – це своєрідна умовність і її репрезентація пов'язана з авторськими стратегіями і настановами.

Хоча автор і просить не шукати аналогів у світовій літературі (Фінкельштейн, 2023: 263), але через канву твору цілком виразно проглядає сюжет однієї з найвідоміших п'єс Шекспіра: існує припущення, що первісний варіант п'єси був заснований на італійській новелі більш раннього періоду, що сягає корінням у XIV століття. Втім, автор стверджує, що його версія базована на реальних фактах більш ніж 400-річної давності (Фінкельштейн, 2023: 276). Не можна заперечувати й того, що більшість традиційних шекспірівських тем багаторазово повторювалися в різні культурно-історичні періоди. Належність автора до стародавнього сефардського роду (Фінкельштейн, 2023: 276–277) і деякі особливості його біографії дали підстави розкрити шекспірівський сюжет у новому світлі, і це, безумовно, збагачує сучасне розуміння суті шекспірівського дискурсу.

Висновки. «О, Венеціє..!» Б. Фінкельштейна належить до шекспірівського дискурсу, у якому

відбувається переосмислення сюжетних ліній і образності, репрезентованої в оригінальних творах, зокрема доцільно говорити про інтертекстуальні зв'язки між «О, Венеціє..!» Б. Фінкельштейна та «Венеційським купцем» В. Шекспіра. Зміщення змістових акцентів на постаті Шейлока-Шломо є вмотивованим авторським жестом, оскільки пропонується Шекспіром модель художнього світу є лише однією з можливих версій певного історичного періоду, який здобув світову увагу через звернення до неї у творчості В. Шекспіра.

Український письменник послуговується технологією створення альтернативної реальності, що загалом притаманне творам постпостмодерністського періоду. У повісті експлуатовано, по суті, деконструктивістський прийом, що полягає в ревізюванні наявних змістів, які формують рецептивну традицію певної ситуації (особливості роботи лихварів у давні часи у Венеції) або постаті (Шломо-Шейлок).

ЛІТЕРАТУРА

1. Манюков О.Ю. Метамодернізм у пошуках нової автентичності: дис. на здоб. ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія». Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023, 193 с.
2. Овчаренко Н. Постколоніальні проєкції канадської прози. Одеса: Фенікс, 2018. 512 с.
3. Фінкельштейн Б. «О, Венеціє..!». *Всесвіт*: журнал іноземної літератури. 2022, № 1–6. С. 269–276.
4. Фінкельштейн Б. «О, Венеціє..!». *Всесвіт*: журнал іноземної літератури. 2023, № 9–12. С. 259–277.
5. Fynkelshteyn B. *O Venice..!*. (translated by M. Pursglove and A. Morrison). London: Waterloo Press, 2023.
6. Greenblatt S. 'Towards a Poetics of Culture'. *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*. New York and London, 1990.
7. Vermeulen T., Van Den Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics and Culture*. 2010, 2.0. P. 1–14.